

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
Π.Μ.Σ. Ι.Α.Κ.Α.

**Από τη λήθη στη μνήμη:
Ζητήματα εβραϊκότητας και δημόσιας πολιτισμικής μνήμης στην Ελλάδα και τον υπόλοιπο
κόσμο.**

Μάθημα: Ανθρωπολογία της εβραϊκής ταυτότητας στην Ελλάδα και την Ευρώπη.

Διδάσκουσα: Γιακουμάκη Βασιλική

Φοιτήτρια: Δεσποτοπούλου Ευγενία

Εξάμηνο: 2^ο

Περιεχόμενα

Εισαγωγή.....σελ. 3

Α΄ ΜΕΡΟΣ

Η “ελληνική πραγματικότητα”.....σελ. 3

Μνήμη και συλλογικό φανταστικό.....σελ. 5

Μνημεία.....σελ. 6

Μνημείο Εβραίων Μαρτύρων – Λάρισα.....σελ. 6

Εβραϊκά Μουσεία.....σελ. 7

Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδος – Αθήνα.....σελ. 7

Εβραϊκό Μουσείο Θεσσαλονίκης.....σελ. 8

Εκπαίδευση.....σελ. 9

Τοπική ιστορία, τοπική μνήμη: Βόλος.....σελ. 9

Β΄ ΜΕΡΟΣ

Μνημεία και Μουσεία ανά τον κόσμο.....σελ. 10

Yad Vasem.....σελ. 10

Μασάντα.....σελ. 11

Μνημείο Δολοφονημένων Εβραίων της Ευρώπης – Βερολίνο.....σελ. 12

Μνημεία στις Η.Π.Α: Μία αναφορά.....σελ. 13

Συμπεράσματα – Επίλογος.....σελ. 15

Βιβλιογραφία.....σελ. 17

Εισαγωγή

Η παραπάνω φωτογραφία απεικονίζει το φόρο τιμής που αποδόθηκε στους Εβραίους της Θεσσαλονίκης, που εκδιώχθηκαν στα στρατόπεδα συγκέντρωσης κατά την περίοδο της γερμανικής κατοχής, και αποτελεί στιγμιότυπο από την τέταρτη πορεία μνήμης – 73 χρόνια μετά, στη Θεσσαλονίκη. Πάνω στις ράγες του παλιού σιδηροδρομικού σταθμού, έχουν τοποθετηθεί λουλούδια, κι άλλα αντικείμενα, ως φόρος τιμής σε όσους μεταφέρθηκαν στα στρατόπεδα συγκέντρωσης, όπως προαναφέρθηκε. Η εικόνα αυτή δίνει την εντύπωση της μνημειοποίησης ενός γεωγραφικού σημείου, που θεωρείται η αφετηρία, κυριολεκτικά και μεταφορικά, ενός συμβάντος – ορόσημο στην ιστορία της εβραϊκότητας, τη γενοκτονία ή, αλλιώς, shoah.

Τα τελευταία χρόνια, ιδίως από τη δεκαετία του '90, κι έπειτα, παρατηρείται μία ανάδυση της εβραϊκότητας στη δημόσια σφαίρα, κάτι που δε συνέβαινε, προηγουμένως, για λόγους που θα αναφερθούν στη συνέχεια.

Η παρούσα εργασία θα παρουσιάσει αυτούς τους λόγους, θα αναφερθεί στην ανέγερση μνημείων, μουσείων κι άλλων χώρων, ως χώρους διατήρησης της μνήμης, κι όχι μόνο, στην Ελλάδα και σε άλλες περιοχές του κόσμου, ενώ θα γίνουν αναφορές και σε άλλες εκφάνσεις του πολιτισμού και του κοινωνικοπολιτικού βίου, όπως η εκπαίδευση.

Α' ΜΕΡΟΣ

Η “ελληνική πραγματικότητα”

Προσπαθώντας να δώσουμε μια απάντηση στο ερώτημα του γιατί αναδύεται, τώρα, η εβραϊκότητα στον κοινωνικό και πολιτικό βίο, θα λέγαμε ότι οφείλεται:

- Στην προσπάθεια διατήρησης της μνήμης και
- Στο γεγονός ότι η εβραϊκότητα παρέμενε, για αρκετά χρόνια, στην αφάνεια¹.

Όλο και συχνότερα εντοπίζονται, στον ελλαδικό χώρο, εβραϊκά μνημεία με συχνή θεματολογία κάποιο τραγικό γεγονός και, κυρίως, τη γενοκτονία ή όπως, πολύ συχνά, αναφέρεται, το Ολοκαύτωμα. Σε πολλές και μεγάλες πόλεις της χώρας όπως η Αθήνα, η Θεσσαλονίκη, η Λάρισα, ο Βόλος κι άλλες, έχουν τοποθετηθεί τέτοια μνημεία, σε καίρια σημεία.

1. Γιακουμάκη, Β. (2014). Αναγκαίες ευαισθησίες: Η ανάδυση της εβραϊκότητας στην ελληνική δημόσια ζωή. Έφη Πλεξουσάκη (επιμ.), *Μεταμορφώσεις του εθνικισμού: Επιτελέσεις της συλλογικής ταυτότητας στην Ελλάδα*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σσ. 141-171.

Αυτό δείχνει μία επιθυμία διατήρησης της μνήμης της εβραϊκής ιστορίας και, κυρίως, υλική απόδειξη της μακροχρόνιας ύπαρξης και δράσης των Εβραίων στην ελληνική κοινωνία.

Αυτό το τελευταίο μας οδηγεί στην εξήγηση της απουσίας δημοσίου διαλόγου και της “ξαφνικής” ανάδυσης της εβραϊκότητας, της αποκαλούμενης “έκρηξης μνήμης” (memory boom). Η παράλειψη ή, μάλλον, απόκρυψη ιστορικών γεγονότων, όσων αφορά τους Εβραίους, συμπίπτει με την προσπάθεια θρησκευτικής, αλλά και εθνικής, ομοιογένειας, κατά τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, και κατ’ επέκταση, με την προσπάθεια δημιουργίας ενός έθνους – κράτους. Επομένως, οποιοδήποτε στοιχείο, όπως το εβραϊκό, διατάρασσε αυτή την ομοιογένεια, έπρεπε να τοποθετηθεί στο περιθώριο, χαρακτηριζόταν “μη ελληνικό” και αποτελούσε, εν τέλει, ένα μειονοτικό στοιχείο, μια ετερότητα.²

Αυτή η περιθωριοποίηση, σε συνδυασμό με τη μειωμένη πολιτική και οικονομική ισχύ της, τότε, εβραϊκής κοινότητας και τη χρόνια σιωπή των Εβραίων για την ιστορία και τις μνήμες της shoah, ως επακόλουθο του κοινωνικά “εκτοπισμένου” Εβραίου, όλες οι πληροφορίες βρίσκονται στην αφάνεια και όλες οι εκφάνσεις της ζωής των Εβραίων, στον ελλαδικό χώρο, παραλείπονται.

Γιατί τόση σιωπή; Η Μπενβενίστε (2011)³, ταυτίζει την αποσιώπηση με τον αντισημιτισμό. Το να κρατούνται ιστορικά γεγονότα και πρόσωπα στην αφάνεια είναι εξίσου εχθρικό με το να εναντιώνεται και να διάκειται κανείς αρνητικά απέναντι στην εβραϊκή ιστορία. Το δίλημμα, δηλαδή, βρίσκεται ανάμεσα ή στη σιωπή ή τα στερεότυπα; Δεν υπάρχει μία, πιο ορθή, μέση λύση;

Αντιπροσωπευτικό παράδειγμα αυτής της αφάνειας αποτελεί, επίσης, η παράλειψη πληροφοριών, με κεντρικό εκείνο της γενοκτονίας, από τη διδακτική ύλη των σχολικών εγχειριδίων ή της συμπερίληψης τους στα εγχειρίδια και τη μη συμπερίληψη τους στη διδακτέα ύλη. Ωστόσο, κι αυτό αλλάζει μέσω της “έκρηξης μνήμης”⁴.

Ο λόγος για αυτές τις αλλαγές, όσον αφορά την ελληνική πραγματικότητα, συντελείται μέσω της ανέγερσης μνημείων, όπως έχει προαναφερθεί, μουσείων και αλλαγών στην εκπαίδευση και θα αναλυθούν πιο συγκεκριμένα.

2. Γιακουμάκη, Β. (2014). Αναγκαίες ευαισθησίες: Η ανάδυση της εβραϊκότητας στην ελληνική δημόσια ζωή. Έφη Πλεξουσάκη (επιμ.), *Μεταμορφώσεις του εθνικισμού: Επιτελέσεις της συλλογικής ταυτότητας στην Ελλάδα*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σσ. 141-171.

3. Benveniste, H. R. (2011). The Coming Out of Jewish History in Greece. *Usages publics du passé*, <http://usagespublicsdupasse.ehess.fr/index.php>.

4. Βαρών-Βασάρ, Ο. (2007). *Αουσβιτς: Η ανάδυση μιας δύσκολης μνήμης*. Στο: Γεωργιάδου, Βασιλική & Ρήγος, Άλκης (επιμ.), *Αουσβιτς, το γεγονός και η μνήμη του: Ιστορικές, κοινωνικές, ψυχαναλυτικές και πολιτικές όψεις της γενοκτονίας* (Συλλογικό έργο). Αθήνα: Καστανιώτης, σσ. 58-92.

Μνήμη και συλλογικό φαντασιακό

Αυτοί οι όροι είναι τόσο γενικοί και μεστοί σε νόημα, που είναι δύσκολο να αναλυθούν και έχουν γίνει εκτενείς, σε αυτούς, αναφορές, ιδίως όσον αφορά την εβραϊκότητα. Στο κείμενο της Άννας – Μαρίας Δρουμπούκη (2016)⁵ μπορεί κανείς να εντοπίσει αρκετές πληροφορίες πάνω στο ζήτημα της μνήμης,

Κατ' αρχάς, να αναφερθεί ότι ο όρος “πολιτισμική μνήμη” αντικαθιστά τον όρο “συλλογική μνήμη”, καθώς εγκλείει μέσα του και τις αρχαιακές μελέτες αλλά και τη μνήμη ως επιτέλεση. Επιπρόσθετα, όπως αναφέρει η Μπούσχοτεν (1997), ο όρος συλλογική μνήμη εμπεριέχει μία ιδέα παθητικότητας, οπότε είναι ορθότερο να αντικαθίσταται από τον όρο “κοινωνική μνημόνευση” του Winter⁶.

Όπως προαναφέρθηκε, παρατηρείται μία “έκρηξη μνήμης” τις τελευταίες δεκαετίες, από εκείνη του '80 και έπειτα, αν και στην Ελλάδα εμφανίζεται, καθυστερημένα, κυρίως από τη δεκαετία του '90. Η πολιτισμική μνήμη, λοιπόν, έρχεται στο προσκήνιο και παίρνει υλική υπόσταση μέσω ανέγερσης αποθετηρίων μνήμης, χώρων, δηλαδή, διατήρησης και εξύμνησης της μνήμης. Κατ' εξοχήν, τέτοια αποθετήρια είναι τα μνημεία, που θα αναφερθούν στη συνέχεια.

Η πολιτισμική μνήμη, λοιπόν, δεν ταυτίζεται με τη συλλογική μνήμη, δεν αποτελεί - μόνο - τη μεταβίβαση της μνήμης από γενιά σε γενιά – τη λεγόμενη “μεταμνήμη”, αλλά αποτελεί μία διαρκή διαδικασία αλληλεπίδρασης με την πολιτισμική κληρονομιά, τον κοινωνικό χώρο και το βίωμα, αυτά που θυμόμαστε και αυτά που λησμονούμε. Την ανάδυση του παρελθόντος στο παρόν και τη διαίωσιση του στο μέλλον.

Μεγάλο ζήτημα είναι και εκείνο της τραυματικής μνήμης, της μνήμης που φέρει επώδυνα συναισθήματα από το παρελθόν στο παρόν και γίνονται, ξανά, βίωμα. Οι τόσες μορφές μνήμης αποδεικνύουν το πόσο μεγάλο νόημα και πολύσημη υπόσταση διαθέτει ο όρος μνήμη.

Όλα αυτά μελετώνται τις τελευταίες δεκαετίες, στα πλαίσια της “έκρηξης μνήμης”, φυσικά, μέσω των ανθρωπιστικών επιστημών. Εδώ, η Δρουμπούκη (2016)⁷ θέτει μία προβληματική:

Από τη στιγμή που η μνήμη έγινε κεντρική έννοια στις ανθρωπιστικές σπουδές, πολλά ερωτήματα γεννήθηκαν: Πρόκειται για μια παροδική ακαδημαϊκή δραστηριότητα που εισάγει ένα νέο όνομα για

5. Δρουμπούκη, Α. Μ. (2016). Μνημονικοί τόποι και δημόσια ιστορία του Β' Παγκοσμίου πολέμου στην Ελλάδα – μια συγκριτική προσέγγιση.

6. Δρουμπούκη, Α. Μ. (2016). Μνημονικοί τόποι και δημόσια ιστορία του Β' Παγκοσμίου πολέμου στην Ελλάδα – μια συγκριτική προσέγγιση, σσ. 57

7. Δρουμπούκη, Α. Μ. (2016). Μνημονικοί τόποι και δημόσια ιστορία του Β' Παγκοσμίου πολέμου στην Ελλάδα – μια συγκριτική προσέγγιση, σσ. 52.

ένα παλιό πεδίο μελέτης ή μήπως, οι σπουδές μνήμης προσφέρουν τη δυνατότητα ενασχόλησης με σημαντικά κοινωνικά προβλήματα ξεπερνώντας τα παρωχημένα όρια του ακαδημαϊσμού;

Οι μνημονικές σπουδές ανήκουν σε κάποιον ιστορικό κλάδο ή αποτελούν ένα αυτόνομο επιστημονικό πεδίο που απλώς εμπεριέχει ιστοριογραφικά στοιχεία;

Η ίδια δίνει απάντηση στο ερώτημά της, λέγοντας πως η μνήμη αποτελεί ένα διεπιστημονικό πεδίο που απασχολεί επιστήμονες από τον κλάδο της ανθρωπολογίας μέχρι και των πολιτικών επιστημών. Η μνήμη, επομένως, όντας μία πολυδιάστατη έννοια, αναλύεται εις βάθος κι από πολλές διαφορετικές πτυχές.

Μνημεία

Μνημείο Εβραίων Μαρτύρων – Λάρισα⁸:

Στα πλαίσια της μνημειοποίησης της εβραϊκής γενοκτονίας, ή Ολοκαυτώματος, ολοένα και περισσότερα μνημεία τοποθετούνται σε κομβικά σημεία πόλεων, ως μέσο διασφάλισης της “αιώνιας μνήμης”. Σε αυτήν τη περίπτωση αρμόζει, ιδιαιτέρως, η λαϊκή έκφραση, “να θυμούνται οι παλιοί και να μαθαίνουν οι νεότεροι”. Αυτή η καθημερινή φράση καλύπτει, πλήρως και με απλό τρόπο, την ουσιαστική παρουσία μνημείων σε ένα χώρο.

Στις 5 Απριλίου του 1987, πραγματοποιούνται τα αποκαλυπτήρια του μνημείου των Εβραίων μαρτύρων στην ομώνυμη πλατεία της Λάρισας. Πρόκειται για ένα παραστατικό και συμβολικό μνημείο: Μία γυναίκα, ίσως μια μητέρα, σε στάση περισυλλογής, θρηνεί τα θύματα, ένα φιλικό πρόσωπο, ένα μέλος της οικογένειας – άνδρα ή παιδί. Το μνημείο είναι αρκετά ογκώδες και στη βάση του έχει χαραχθεί μία περιγραφή εις μνήμη των μαρτύρων, ενώ στο εσωτερικό της βάσης έχει τοποθετηθεί αρχείο με τα ονόματα των μαρτύρων. Ουσιαστικά, το μνημείο, θα μπορούσαμε να πούμε, έχει τη μορφή ηρώου, το οποίο αποτελεί ένα τέχνημα αφιερωμένο σε εκείνους τους ήρωες, που έχασαν τη ζωή τους. Όπως αναφέρει η Τσιάρα (2006), ο Arthur Danto⁹ διακρίνει μία βασική διαφορά ανάμεσα στο μνημείο και το ηρώο:

6

8. Τσιάρα, Σ. (2006). *Διαχείριση και αναπαράσταση της τραυματικής μνήμης: Μνημεία εβραϊκού ολοκαυτώματος*. Στο συλλογικό τόμο Χρυσάνθος Χρήστου – Αφιέρωμα. Θεσσαλονίκη: University Studio Press, σσ. 291-300.

9. Danto, A., C. (1985): *The Vietnam Veterans Memorial. Brushes with History. Writing on art from the Nation 1865-2001*, επιμ. Meyer, P. G., 2001: Νέα Υόρκη, σσ. 408-413. Στο Τσιάρα, Σ. (2006). *Διαχείριση και αναπαράσταση της τραυματικής μνήμης: Μνημεία εβραϊκού ολοκαυτώματος*. Στο συλλογικό τόμο Χρυσάνθος Χρήστου – Αφιέρωμα. Θεσσαλονίκη: University Studio Press, σσ. 291-300.

Επισημαίνει ότι, με το μνημείο, εξυμνούμε τους εαυτούς μας για κατορθώματα του παρελθόντος, ενώ με το ηρώο τιμούμε τους νεκρούς. Ουσιαστικά, τα ηρώα αποτελούν μνημεία, που δεν έχουν σκοπό να διαιωνίσουν, τόσο, τη μνήμη, αλλά να αποτρέψουν τη λήθη

Κλείνοντας, για το μνημείο στη Λάρισα, να αναφερθεί ότι η ανέγερση του πραγματοποιήθηκε μέσω ενός πλέγματος συνεργασιών μεταξύ του δήμου της πόλης, του Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου και μελών της κοινότητας, μέσω κάλυψης δαπανών και συνεισφοράς δωρεών, αντίστοιχα. Η αναφορά αυτή στοχεύει στο να τονιστεί, ιδιαιτέρως, το γεγονός ότι, πλέον, οι τοπικές δημοτικές αρχές αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι της διασφάλισης της μνήμης – ή αποτροπής της λήθης (:), μέσω έμπρακτης συμμετοχής στην ανέγερση μνημείων.

Εβραϊκά μουσεία

Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδος – Αθήνα¹⁰

Το εβραϊκό μουσείο λειτούργησε για πρώτη φορά, άτυπα, το 1977 με πρώτο καλλιτεχνικό διευθυντή το Νίκο Σταυρουλάκη¹¹.

Στο μουσείο, συμβαίνει κάτι αρκετά, κατά τη γνώμη μου, ορθολογικό. Η παρουσίαση του Ολοκαυτώματος λαμβάνει χώρα προς το τέλος, από τη μέση και μετά της συνολικής διαδρομής στο χώρο του μουσείου. Με αυτό τον τρόπο ο επισκέπτης έχει έρθει, ήδη, σε επαφή με άλλες πτυχές της καθημερινής, κι όχι μόνο, ζωής των Εβραίων του, τότε, ελληνικού κράτους κι έπειτα, έρχεται σε επαφή με ένα τραγικό γεγονός στην ιστορία τους. Κεντρικό άξονα του μουσείου δεν αποτελεί το Ολοκαύτωμα, δηλαδή. Όπως αναφέρει και η Σολομών (2011)¹², ο επισκέπτης, με αυτόν τον τρόπο, δε γνωρίζει “ένα λαό μαρτύρων ή θυμάτων, που γεννήθηκε και πέθανε με τη *shoah* [...] αλλά αποκομίζει μια θετική και αισιόδοξη εντύπωση από την περιήγηση του στο μουσείο”.

10. Σολομών, Ε. (2011). *Ιστορία, Μνήμη, Αναπαράσταση: Παρουσιάζοντας το Ολοκαύτωμα στα Εβραϊκά Μουσεία της Ελλάδας*. Στο: Γ. Αντωνίου κ.ά., *Το Ολοκαύτωμα στα Βαλκάνια*. Αθήνα: Επίκεντρο, σσ. 477-511.

11. Benveniste, H. R. (2011). *The Coming Out of Jewish History in Greece. Usages publics du passé*, <http://usagespubliicsdupasse.ehess.fr/index.php>.

12. Σολομών, Ε. (2011). *Ιστορία, Μνήμη, Αναπαράσταση: Παρουσιάζοντας το Ολοκαύτωμα στα Εβραϊκά Μουσεία της Ελλάδας*. Στο: Γ. Αντωνίου κ.ά., *Το Ολοκαύτωμα στα Βαλκάνια*. Αθήνα: Επίκεντρο, σσ. 491.

Αξίζει να αναφερθεί ότι αυτή η περιήγηση είναι περισσότερο “αντικειμενοκρατική”, όπως αναφέρει και η Σολομών (2011). Ο επισκέπτης έρχεται σε επαφή με φωτογραφίες, εβραϊκές ταυτότητες αυθεντικές ή πλαστές, συγκαλυμμένων Εβραίων, αντικείμενα από στρατόπεδα συγκέντρωσης κ.α. Θα μπορούσαμε, δηλαδή, να πούμε ότι η προσέγγιση του μουσείου, πάνω στο ζήτημα, ομοιάζει ανθρωπολογικής.

Εβραϊκό Μουσείο Θεσσαλονίκης¹³

Το μουσείο παρουσιάζει τη σεφαραδίτικη κληρονομιά της Θεσσαλονίκης. Όπως αναφέρει η Σολομών (2011)¹⁴, “η έναρξη της μουσειακής αφήγησης συνδέεται έμμεσα με την αρχή του τέλους της εβραϊκής παρουσίας στην πόλη”.

Στο μουσείο έρχεται κανείς σε επαφή με ένα πλούσιο φωτογραφικό υλικό από συναγωγές της πόλης, οι οποίες δεν υφίστανται πλέον, και ταφόπλακες από το εβραϊκό νεκροταφείο που εκτεινόταν στην περιοχή που βρίσκεται, σήμερα, το κτίριο το Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου. Υπάρχει υλικό αναφερόμενο στο Ολοκαύτωμα, ωστόσο η προσέγγιση δεν είναι συγκινησιακή, καθώς πριν από την παρουσίαση του, ο επισκέπτης έχει έρθει σε επαφή και με πτυχές της καθημερινότητας, της ζωής και του θανάτου. Παρουσιάζεται, δηλαδή, η καταστροφή, αλλά δεν παρουσιάζεται ως το κύριο χαρακτηριστικό που καθορίζει τις εβραϊκές κοινότητες.

Η αφήγηση των εκθεμάτων, λοιπόν, δεν είναι συγκινησιακή, ωστόσο ψέγει καταστάσεις όπως τις προσπάθειες εξελληνισμού των Εβραίων ή τις κόντρες μεταξύ ελληνικού και εβραϊκού πληθυσμού και την περιθωριοποίηση του τελευταίου από τον πρώτο.

Τα δύο αυτά μουσεία απευθύνονται σε ένα πολυπόικλο κοινό, μη, αυστηρώς, αποτελούμενο από εβραϊκής καταγωγής επισκέπτες, αλλά κι άλλων θρησκευμάτων, τουρίστες και μαθητές.

Λόγο επίσκεψης μπορεί να αποτελεί η αναζήτηση χαμένων σεφαραδίτικων ριζών και της πολιτισμικής κληρονομιάς αλλά και η ο εμπλουτισμός γνώσεων. Ειδικά στην Ελλάδα, όπως αναφέρει και η Σολομών (2011), υπάρχει άγνοια και ελλιπής ενημέρωση, ως αντίκτυπο της άγνοιας και της αδιαφορίας, πάνω σε θέματα εβραϊσμού, λόγω αντιεβραϊκών, ίσως, αισθημάτων, στα πλαίσια ενός συγκαλυμμένου αντισημιτισμού.

13. Σολομών, Ε. (2011). *Ιστορία, Μνήμη, Αναπαράσταση: Παρουσιάζοντας το Ολοκαύτωμα στα Εβραϊκά Μουσεία της Ελλάδας*. Στο: Γ. Αντωνίου κ.ά., *Το Ολοκαύτωμα στα Βαλκάνια*. Αθήνα: Επίκεντρο, σσ. 477-511.

14. Σολομών, Ε. (2011). *Ιστορία, Μνήμη, Αναπαράσταση: Παρουσιάζοντας το Ολοκαύτωμα στα Εβραϊκά Μουσεία της Ελλάδας*. Στο: Γ. Αντωνίου κ.ά., *Το Ολοκαύτωμα στα Βαλκάνια*. Αθήνα: Επίκεντρο, σσ. 491.

Εκπαίδευση

Στο κείμενο της Βαρών Βασάρ (2007), “*Αουσβιτς: Η ανάδυση μιας δύσκολης μνήμης*”¹⁵, διαβάζουμε σημαντικές πληροφορίες, που αφορούν τον τομέα της εκπαίδευσης, σε όλες της τις βαθμίδες.

Συγκεκριμένα, αναφέρεται ότι σε εγχειρίδια ιστορίας της μέσης εκπαίδευσης γίνονται αναφορές στα στρατόπεδα συγκέντρωσης και το διωγμό των Εβραίων στη ναζιστική Γερμανία, ωστόσο δεν αναφέρεται ο εκτοπισμός εβραϊκών πληθυσμών από την Ελλάδα, και την Ευρώπη γενικότερα, ούτε γίνονται αναφορές στη γενοκτονία.

Η γενοκτονία, απουσίαζε, επίσης, ως αναφορά και από βιβλία του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου. Το ζήτημα προσεγγίζεται ορθά μόνο στα πλαίσια της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης, μέσω μαθημάτων και σεμιναρίων, και σε λίγα πανεπιστημιακά ιδρύματα, όπως αυτό της Αθήνας, της Θεσσαλονίκης και του Βόλου.

Έγιναν προσπάθειες, στα πλαίσια μεταρρυθμίσεων στην εκπαίδευση, για ένταξη, στα εγχειρίδια ιστορίας, θεμάτων όπως το Ολοκαύτωμα και οι εβραϊκές κοινότητες στον ελληνικό χώρο, από το 2007 και μετά, όπως αναφέρει και η Βαρών Βασάρ (2007). Όπως είναι αντιληπτό, αυτό έφερε αλλαγές και στην κατάρτιση και εκπαίδευση εκπαιδευτικών, καθώς έπρεπε να κατακτήσουν, ολόπλευρα, τη νέα γνώση και στη συνέχεια τα εκπαιδευτικά και μεθοδολογικά εργαλεία, με στόχο την ορθότερη διδασκαλία και ιστορική κατάρτιση των μαθητών.

Τοπική ιστορία, τοπική μνήμη:

Βόλος

Το 1988 ο Δήμος Βόλου, ανήγειρε, ως φόρο τιμής στα θύματα του ναζιστικού διωγμού, το Μνημείο Εβραίων Μαρτύρων του Ολοκαυτώματος, στην πλατεία Ρήγα Φεραίου, μία από τις κεντρικότερες πλατείες της πόλης του Βόλου.

15. Βαρών-Βασάρ, Ο. (2007). *Αουσβιτς: Η ανάδυση μιας δύσκολης μνήμης*. Στο: Γεωργιάδου, Βασιλική & Ρήγος, Άλκης (επιμ.), *Αουσβιτς, το γεγονός και η μνήμη του: Ιστορικές, κοινωνικές, ψυχαναλυτικές και πολιτικές όψεις της γενοκτονίας* (Συλλογικό έργο). Αθήνα: Καστανιώτης, σσ. 58 – 92.

Η Ισραηλιτική κοινότητα του Βόλου¹⁶, παρότι μικρή, από άποψη αριθμού μελών, συνεχίζει να παραμένει ενεργή, όπως και η συμμετοχή της στη ζωή της πόλεως. Αυτό αποδεικνύεται και από τις διάφορες εκδηλώσεις που πραγματοποιεί και την απήχηση τους. Ένα τέτοιο παράδειγμα αποτελεί και η Ημέρα Μνήμης, εκδήλωση – φόρο τιμής στους Εβραίους μάρτυρες του Ολοκαυτώματος. Πρόκειται για μια εκδήλωση κύρους, το οποίο κύρος ολοένα και αυξάνεται με τα χρόνια.

Φέτος, το 2018, θα πραγματοποιηθεί στις 4 Φεβρουαρίου και θα τιμήσουν την εκδήλωση, με την παρουσία τους, εκπρόσωποι της Ισραηλιτικής Κοινότητας, θρησκευτικοί και πολιτικοί εκπρόσωποι, όπως ο Πρόεδρος της Κοινότητας, Μαρσέλ Σολομών, ο Μητροπολίτης Δημητριάδος κι Αλμυρού, Ιγνάτιος, και ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας, Προκόπης Παυλόπουλος, αντίστοιχα.

Τέλος, στην εκδήλωση θα παραβρίσκεται και ο πολιτικός ακτιβιστής και αντιναζιστής, Ράινερ Ες, εγγονός του διοικητή του Άουσβιτς, Ρούντολφ Ες. Η παρουσία του Ες προσδίδει μία άλλη “νότα” στην εκδήλωση, ενισχύει το κύρος της και, κυρίως, αποδεικνύει το πόσο μεγάλη σημασία δίνεται στη μνήμη και την επικαιροποίηση της, στο πόσο το παρελθόν βαρύνει, επηρεάζει και διαμορφώνει το παρόν, ενώ, ταυτόχρονα, συντηρείται για το μέλλον.

Β' ΜΕΡΟΣ

Μνημεία και Μουσεία ανά τον κόσμο

Yad Vashem¹⁷

Το Yad Vashem είναι το επίσημο μνημείο του Ισραήλ, αφιερωμένο, όπως και τα περισσότερα, στα θύματα του Ολοκαυτώματος και τη διατήρηση της μνήμης των θανόντων Εβραίων. Ιδρύθηκε το 1953 και βρίσκεται στη δυτική πλαγιά του βουνού Herzl ή, διαφορετικά, Λόφο της Μνήμης (Mount of Remembrance) δίπλα στο δάσος της Ιερουσαλήμ.

Το μνημείο αποτελείται, ουσιαστικά, από ένα συγκρότημα κτιρίων, που περιλαμβάνει διάφορα μνημεία, μουσεία, συλλογές, έργα τέχνης, ακόμα και συναγωγή, όλα σχετικά με το Ολοκαύτωμα, φυσικά.

10

16. http://jcvolos.gr/index.php?newsid=73&cat=97605_12669

17. Βαρών-Βασάρ, Ο. (1998). *Η προβληματική των μουσείων της Γενοκτονίας και της Αντίστασης: ευρωπαϊκό και αμερικανικό μοντέλο*. Στο: Hassoun Jacques, Todorov Tzvetan, Varon – Vassard Odette, Θανασέκος Γιάννης, Μπενβενίστε Ρίκα, *Εβραϊκή ιστορία και Μνήμη* (Συλλογικό έργο). Αθήνα: Πόλις, σσ. 113-145. Σημειώσεις Σεμιναρίου.

Μασάντα¹⁸

Η Μασάντα είναι αρχαίο οχυρό στο νότιο Ισραήλ και βρίσκεται στην κορυφή ενός βραχώδους υψιπέδου κοντά στη Νεκρά Θάλασσα, στην έρημο της Ιουδαίας. Κατά τη διάρκεια της εβραϊκής εξέγερσης (66- 73 μ.Χ.), η Μασάντα αποτέλεσε το τελευταίο οχυρό εναντίον των Ρωμαίων. Σύμφωνα με τον Ιώσηπο, μια ομάδα χιλίων εβραϊκών οικογενειών βρισκόταν εκεί και αντιστεκόταν, τρία χρόνια μετά την καταστροφή του Ναού και την κατάκτηση της Ιουδαίας, στις ρωμαϊκές δυνάμεις. Όταν ο ηγέτης Ελαζάρ Μπεν Γιαϊρ αντιλήφθηκε ότι ήταν θέμα χρόνου το οχυρό να καταληφθεί, διέταξε τους άντρες να σκοτώσουν τις γυναίκες και τα παιδιά τους και στη συνέχεια να αλληλοσκοτωθούν και οι ίδιοι. Αυτή η πράξη, όπως αναφέρει ο Ιώσηπος, στέρησε στους Ρωμαίους την ικανοποίηση της κατάληψης, μιας και τα 960 άτομα που βρισκότουσαν στο οχυρό ήταν, ήδη, νεκρά.

Το “*Ιουδαϊκός Πόλεμος*” του Ιώσηπου¹⁹, αποτελεί μία από τις ελάχιστες καταγραφές για τη Μασάντα και δε θεωρείται, ιδιαίτερα, αξιόπιστη πηγή. Ο ίδιος, ήταν εξελληνισμένος Εβραίος, η γλώσσα καταγραφής ήταν ελληνική και ακόμα και οι εβραϊκές παραδόσεις και η ραββινική γραμματεία δεν τη λαμβάνουν υπόψη. Ωστόσο, η Μασάντα έρχεται στο προσκήνιο, το 1927, με ένα ποίημα ενός Εβραίου Ρώσου, πρόσφυγα στην Παλαιστίνη, τον Yitzhak Lamdan. Με τον καιρό, η Μασάντα αποκαθίσταται στη συλλογική μνήμη, δίνεται έμφαση στον ηρωισμό και την ελευθερία (αν και, ενίοτε, αναφορές στη μαζική αυτοκτονία παραλείπονται). Όπως αναφέρεται και στην Μπενβενίστε (1998)²⁰:

Οι Ισραηλινοί διαχειρίστηκαν το εξής παράδοξο: Θυμούνται την αφήγηση μιας συλλογικής αυτοκτονίας, αλλά αποφεύγουν το τέλος της ιστορίας. Η επιλογή των ζηλωτών συμβολίζει το θάνατο για χάρη της μνήμης, η συλλογική αυτοκτονία δίνει τέλος στη ζωή αλλά όχι και στην ιστορία.

18. Μπενβενίστε, P. (1998). *Εβραϊκή ιστορία, εβραϊκή μνήμη, μνημονικοί τόποι*. Στο: Ο. Βαρόν-Βασάρ (επιμ.), *Εβραϊκή ιστορία και μνήμη*. Αθήνα: Πόλις, σσ. 30-61.

19. Joshephus (1959). *The Jewish War*. London

20. Bruner, E. M., & Gorfain, P. (1984). Dialogic narration and the paradoxes of Masada. *Text, play and story: The construction and reconstruction of self and society*, 56-79. Στο Μπενβενίστε, P. (1998). *Εβραϊκή ιστορία, εβραϊκή μνήμη, μνημονικοί τόποι*. Στο: Ο. Βαρόν-Βασάρ (επιμ.), *Εβραϊκή ιστορία και μνήμη*. Αθήνα: Πόλις, σσ. 45-46.

Η Μασάντα, λοιπόν, έχει περάσει στο επίκεντρο της συλλογική μνήμης και ταυτίζεται με το Ολοκαύτωμα, υπό την έννοια ότι και τα δύο αποτελούν γεγονότα “συμβολικής έκφρασης ενός τέλους”²¹.

Η Μασάντα αποτελεί μνημονικό τόπο και της έχει απονεμηθεί ο τίτλος του Μνημείου Παγκόσμιας Κληρονομιάς από την UNESCO, το οποίο “απονέμεται σε μνημεία, κτίσματα ή τοποθεσίες, τα οποία διακρίνονται παγκοσμίως για την ιστορική, πολιτιστική, ή και περιβαλλοντική σημασία τους”²².

Μνημείο Δολοφονημένων Εβραίων της Ευρώπης – Βερολίνο²³

Έπειτα από διεξαγωγή κλειστού διαγωνισμού για την ανέγερση μνημείου, τοποθετήθηκε σε περιοχή των λεγόμενων “νεκρών ζωνών” - κομμάτια γης που εγκλωβίστηκαν με την ανέγερση του τείχους και άρχισαν να προσαρτώνται ξανά στον αστικό χώρο μετά την πτώση του, το μνημείο των Δολοφονημένων Εβραίων, ένα έργο του αμερικανού αρχιτέκτονα, Peter Eisenman. Η ιδέα προτάθηκε το 1988 και η έγκριση για ανέγερση δόθηκε το 1999.

Εν τέλει, Το Μάιο του 2005, στην 60^η επέτειο της πτώσης του ναζιστικού καθεστώτος και της λήξης του Β΄ Παγκόσμιου πολέμου, αφιερώθηκε, το Μνημείο του Ολοκαυτώματος στο Βερολίνο, στη μνήμη των έξι εκατομμυρίων δολοφονημένων, κατά τη διάρκεια του πολέμου, Εβραίων από χιτλερικές δυνάμεις.

Το μνημείο βρίσκεται πίσω από την Πύλη του Βραδεμβούργου και έχει έκταση 19.000 τετραγωνικά μέτρα. Αποτελείται από 2.700 επιτύμβιες πλάκες και δε γίνεται καμία αναφορά σε ημερομηνίες και ονόματα. Ο κάθε τύμβος είναι μοναδικός σε σχεδίαση και η περιήγηση δεν είναι συγκεκριμένη και προκαθορισμένη, αλλά ελεύθερη, στην ευχέρεια του κάθε επισκέπτη. Η περιοχή είναι περιποιημένη, διαθέτει φυσικό πλούτο και η τοποθέτηση των πλακών δημιουργεί ένα μοτίβο κυματισμού. Όλα αυτά συντελούν στην καλή αισθητική του μνημείου, το οποίο έχει λάβει και θετικές και αρνητικές κριτικές. Τέλος, ο επισκέπτης μπορεί να μεταβεί σε ένα υπόγειο γραφείο και να έρθει σε επαφή με πλούσιο αρχειακό υλικό.

21 Μπενβενίστε, Ρ. (1998). *Εβραϊκή ιστορία, εβραϊκή μνήμη, μνημονικοί τόποι*. Στο: Ο. Βαρών-Βασαρ (επιμ.), *Εβραϊκή ιστορία και μνήμη*. Αθήνα: Πόλις, σσ. 47

22. Ανακτήθηκε από: https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%9C%CE%BD%CE%B7%CE%BC%CE%B5%CE%AF%CE%BF_%CE%A0%CE%B1%CE%B3%CE%BA%CF%8C%CF%83%CE%BC%CE%B9%CE%B1%CF%82_%CE%9A%CE%BB%CE%B7%CF%81%CE%BF%CE%BD%CE%BF%CE%BC%CE%B9%CE%AC%CF%82.

23. Τσιάρα, Σ. (2006). *Διαχείριση και αναπαράσταση της τραυματικής μνήμης: Μνημεία εβραϊκού ολοκαυτώματος*. Στο συλλογικό τόμο Χρυσανθος Χρήστου – Αφιέρωμα. Θεσσαλονίκη: University Studio Press, σσ. 291-300.

Σύμφωνα με τη Γερμανική Ομοσπονδιακή Βουλή, όπως αναφέρεται και στην Τσιάρα (2006)²⁴, το μνημείο ανηγέρθη για τους εξής λόγους:

- την τιμήση των δολοφονημένων θυμάτων
- τη διατήρηση της μνήμης αυτών των γεγονότων της γερμανικής ιστορίας
- τη νουθέτηση των μελλοντικών γενεών, ώστε να αποφευχθεί η καταπάτηση των

Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, την εξασφάλιση της ισότητας όλων απέναντι στο νόμο και την εναντίωση στη δικτατορία και τα καθεστώτα βίας, εν γένει.

Επομένως, εδώ είναι φανερό πως η διατήρηση της μνήμης αποτελεί, για ακόμη μία φορά, κύριο σκοπό του μνημείου. Επίσης, για ακόμη μία φορά, η μνήμη φαίνεται να ταυτίζεται συγκεκριμένα με την τραυματική μνήμη και το γεγονός της γενοκτονίας.

Μνημεία στις Η.Π.Α: Μία αναφορά²⁵

Στις Η.Π.Α. μπορεί να εντοπίσει κανείς ένα πλήθος μνημείων σε αρκετές, και σημαντικές, πολιτείες της χώρας, όπως το Ντάλας, το Σαν Φρανσίσκο, το Λος Άντζελες και, φυσικά, την Ουάσινγκτον.

Περίφημο στις Η.Π.Α., αλλά και τον υπόλοιπο κόσμο, είναι το Μουσείο Ανοχής στο Λος Άντζελες. Ιδρύθηκε το 1993 και γενικότερη θεματολογία του αποτελούν ζητήματα όπως αυτό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και του ρατσισμού, με κεντρικό γνώμονα το Ολοκαύτωμα και την ιστορία γύρω από το γεγονός.

Αρκετά αναπαραστατικό και συμβολικό, είναι και το μνημείο του George Segal, στο Σαν Φρανσίσκο, κοντά στο Golden Gate. Αναπαριστώνται σώματα σε διάφορες στάσεις και η κάθε μορφή έχει τη δική του συμβολική αξία. Το μνημείο, όπως και πολλά άλλα, έχει βανδαλιστεί αρκετές φορές. Ο βανδαλισμός, εν προκειμένω, αποτελεί μία ένδειξη υπαρκτού αντισημιτισμού.

Σε αυτό το σημείο, θα γίνει αναφορά σε ένα τελευταίο μνημείο. Δε θα ήθελα να δοθεί έμφαση και σε άλλα μνημεία, αλλά μία αναφορά στην κοινωνική και πολιτική διάσταση των μνημείων στην Αμερική, εν γένει.

24. Τσιάρα, Σ. (2006). *Διαχείριση και αναπαράσταση της τραυματικής μνήμης: Μνημεία εβραϊκού ολοκαυτώματος*. Στο συλλογικό τόμο Χρυσανθος Χρήστου – Αφιέρωμα. Θεσσαλονίκη: University Studio Press, σσ. 292.

25. Young, J.E. (1993). *The Texture of Memory: Holocaust Memorials and Meaning*. New Haven, CT, and London: Yale University Press, σσ. 287-322.

Γενικότερα, στο παρελθόν, τις περισσότερες φορές, τα μνημεία ήταν μικρά, είχαν τη μορφή κοινοτικών μνημείων και εξυπηρετούσαν τις ανάγκες των εβραϊκών πληθυσμών της περιοχής. Σε εθνικό πλαίσιο, το μουσείο του Ολοκαυτώματος στην Ουάσιγκτον, αποτελεί επιβεβαίωση εθνικών και πολιτικών ιδεωδών, όπως αυτά της ελευθερίας και της δημοκρατίας. Τα μνημεία του Ολοκαυτώματος και η υπόστασή τους στο χώρο, καλούν τον πολίτη – επισκέπτη να ταυτιστεί με τα θύματα της απάνθρωπης βίας και να αναλογιστεί ποια συναισθήματα προκαλεί αυτή η “θυματοποίηση”, οδηγώντας τον στο να τα ανάγει σε “θυματοποιημένες” κοινωνικοπολιτισμικές ομάδες εντός της χώρας του. Έχει, δηλαδή, σκοπό, να ευαισθητοποιήσει, μέσω παραδείγματος και βιώματος.

Σε αυτό το σημείο, αρμόζει να γίνει μία αναφορά στην προβληματική που παρουσιάζουν όλα αυτά τα μουσεία, είτε στη χώρα μας είτε στο εξωτερικό, όπως διατυπώνεται από τη Βαρόν – Βασάρ (1998)²⁶. Εξυπηρετούν σωστά το σκοπό τους τα μουσεία; Διατηρούν τη μνήμη και εξυμνούν τα γεγονότα ή έχουν το αντίθετο αποτέλεσμα; Μήπως το κοινό απωθείται;

Ο Todorov²⁷, όπως αναφέρει στο κείμενο της, διακρίνει δύο είδη μνήμης: την παραδειγματική και την κυριολεκτική. Η παραδειγματική μνήμη χρησιμοποιεί το γεγονός ως αφετηρία με στόχο την αναγωγή σε άλλα παραδείγματα και τη διδαχή, ενώ η κυριολεκτική μπορεί να οδηγήσει, εκ νέου, σε φανατισμούς.

Όλοι οι μνημειακοί χώροι, οποιουδήποτε είδους και σε οποιαδήποτε κοινωνία, θα πρέπει να προάγουν την παραδειγματική μνήμη και τον (ανα)στοχασμό, προς αποφυγή πρόκλησης αισθημάτων αποστροφής και κορεσμού στον επισκέπτη²⁸.

26. Βαρόν-Βασάρ, Ο. (1998). *Η προβληματική των μουσείων της Γενοκτονίας και της Αντίστασης: ευρωπαϊκό και αμερικανικό μοντέλο*. Στο: Hassoun Jacques, Todorov Tzvetan, Varon - Vassard Odette, Θανασέκος Γιάννης, Μπενβενίστε Ρίκα, *Εβραϊκή ιστορία και Μνήμη* (Συλλογικό έργο). Αθήνα: Πόλις, σσ. 113-145

27. Todorov, T. (1993). *La mémoire et ses abus. Esprit (1940-), 34-44.*. Στο Βαρόν-Βασάρ, Ο. (1998). *Η προβληματική των μουσείων της Γενοκτονίας και της Αντίστασης: ευρωπαϊκό και αμερικανικό μοντέλο*. Στο: Hassoun Jacques, Todorov Tzvetan, Varon - Vassard Odette, Θανασέκος Γιάννης, Μπενβενίστε Ρίκα, *Εβραϊκή ιστορία και Μνήμη* (Συλλογικό έργο). Αθήνα: Πόλις, σσ. 144

28. Βαρόν-Βασάρ, Ο. (1998). *Η προβληματική των μουσείων της Γενοκτονίας και της Αντίστασης: ευρωπαϊκό και αμερικανικό μοντέλο*. Στο: Hassoun Jacques, Todorov Tzvetan, Varon - Vassard Odette, Θανασέκος Γιάννης, Μπενβενίστε Ρίκα, *Εβραϊκή ιστορία και Μνήμη* (Συλλογικό έργο). Αθήνα: Πόλις, σσ. 113-145

Συμπεράσματα - Επίλογος

Η παρούσα εργασία καταπιάστηκε με ζητήματα μνημειοποίησης της εβραϊκότητας στη δημόσια σφαίρα από τα τέλη του 20^{ου} αιώνα και της συνεχούς ανάδυσης της, ως σήμερα. Έγινε μία προσπάθεια προσέγγισης αυτής της μνημειοποίησης βιβλιογραφικά, ενώ έγιναν αναφορές σε ανεγέρσεις μνημείων, μουσείων και μνημονικούς τόπους στην Ελλάδα και τον υπόλοιπο κόσμο.

Όπως κατέστη φανερό, η εβραϊκότητα αποτελούσε ετερότητα, και αυτό είχε ως συνέπεια τη χρόνια αποσιώπηση γεγονότων και πληροφοριών. Τις τελευταίες δεκαετίες, ωστόσο, παρατηρείται μια ξαφνική “έκρηξη μνήμης”, η οποία συντελείται μέσω μαρτυριών ή πράξεων, σαν αυτών που προαναφέρθηκαν.

Ακόμα, έγινε εμφανές το πόσο ύψιστης σημασίας καθίσταται η διατήρηση της μνήμης. Αυτό αποτελεί έναν από τους κύριους λόγους ανέγερσης πολλών μνημείων, όπως έχει προαναφερθεί.

Σε αρκετές, αν όχι όλες, περιπτώσεις η μνήμη συνδέεται, άρρηκτα, με το γεγονός της γενοκτονίας. Κάνοντας αναδρομή στην εργασία εντοπίζουμε Μουσείο Ολοκαυτώματος, Μνημείο για τα θύματα του Ολοκαυτώματος, τους Δολοφονημένους Εβραίους κλπ. Όλη αυτή η μνήμη, παίρνει την υπόσταση της “τραυματική μνήμης”, και συνδέει ένα λαό με το “τραύμα”, με αποτέλεσμα το τελευταίο να θεωρείται το χαρακτηριστικό, καθοριστικό στοιχείο για το πρώτο.

Σε αυτό το σημείο εντοπίζεται μία προβληματική: Κατά πόσο είναι σωστό να συνδέουμε, άρρηκτα, την εβραϊκότητα με τη Shoah; Σαφώς και αποτελεί ένα τραυματικό και συνταρακτικό γεγονός για όλη την ανθρωπότητα, ανεξαιρέτως. Αυτό όμως καθιστά ορθή τη, σχεδόν -για να μην είμαι απόλυτη, πλήρη ταύτιση της εβραϊκότητας με την τραυματική εμπειρία και την , κατ’ επέκταση, αναγωγή της στο συλλογικό φαντασιακό, ως τέτοια; Μήπως, αυτή η ταύτιση εξυπηρετεί πολιτικές σκοπιμότητες²⁹;

Αυτό το φαινόμενο είναι ιδιαίτερα έντονο στον ελληνικό χώρο, ενώ σε χώρες όπως η Αμερική, ο δημόσιος λόγος περί γενοκτονίας, έκανε την εμφάνισή του τα τελευταία, μόνο, χρόνια. Επομένως, όπως, σωστά, διερωτάται και η Μπενβενίστε (1998)³⁰, “τι μας δίνει το δικαίωμα να μιλάμε για την καταστροφή των Εβραίων της Ευρώπης”;

29. Γιακουμάκη, Β. (2014). Αναγκαίες ευαισθησίες: Η ανάδυση της εβραϊκότητας στην ελληνική δημόσια ζωή. Έφη Πλεξουσάκη (επιμ.), *Μεταμορφώσεις του εθνικισμού: Επιτελέσεις της συλλογικής ταυτότητας στην Ελλάδα*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σσ. 141-171.

30. Μπενβενίστε, Ρ. (1998). *Εβραϊκή ιστορία, εβραϊκή μνήμη, μνημονικοί τόποι*. Στο: Ο. Βαρών-Βασάρ (επιμ.), *Εβραϊκή ιστορία και μνήμη*. Αθήνα: Πόλις, σσ. 47.

Οι μάρτυρες, αυτοί που έζησαν, αλλά κι αυτοί που δεν έζησαν, μπορούν να μιλήσουν καλύτερα από τον καθένα πάνω στο ζήτημα. Ωστόσο, επειδή η ιστορία, ο κοινωνικοπολιτικός περίγυρος και, σαφώς, η μνήμη βρίσκονται και θα βρίσκονται σε ένα συνεχή διάλογο μεταξύ τους, η μνήμη θα ανακατασκευάζεται, θα αναδύεται συνεχώς και θα επικαιροποιείται στο εκάστοτε κοινωνικό και πολιτικό γίγνεσθαι.

Βιβλιογραφία

- Βαρών-Βασάρ, Ο. (1998). *Η προβληματική των μουσείων της Γενοκτονίας και της Αντίστασης: ευρωπαϊκό και αμερικανικό μοντέλο*. Στο: Hassoun Jacques, Todorov Tzvetan, Varon - Vassard Odette, Θανασέκος Γιάννης, Μπενβενίστε Ρίκα, *Εβραϊκή ιστορία και Μνήμη* (Συλλογικό έργο). Αθήνα: Πόλις, σσ. 113-145.
- Βαρών-Βασάρ, Ο. (2007). *Λουσβιτς: Η ανάδυση μιας δύσκολης μνήμης*. Στο: Γεωργιάδου, Βασιλική & Ρήγος, Άλκης (επιμ.), *Λουσβιτς, το γεγονός και η μνήμη του: Ιστορικές, κοινωνικές, ψυχαναλυτικές και πολιτικές όψεις της γενοκτονίας* (Συλλογικό έργο). Αθήνα: Καστανιώτης, σσ. 58-92.
- Γιακουμάκη, Β. (2014). Αναγκαίες ευαισθησίες: Η ανάδυση της εβραϊκότητας στην ελληνική δημόσια ζωή. Έφη Πλεξουσάκη (επιμ.), *Μεταμορφώσεις του εθνικισμού: Επιτελέσεις της συλλογικής ταυτότητας στην Ελλάδα*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σσ. 141-171.
- Δρουμπούκη, Α. Μ. (2016). Μνημονικοί τόποι και δημόσια ιστορία του Β' Παγκοσμίου πολέμου στην Ελλάδα—μια συγκριτική προσέγγιση.
- Μπενβενίστε, Ρ. (1998). *Εβραϊκή ιστορία, εβραϊκή μνήμη, μνημονικοί τόποι*. Στο: Ο. Βαρών-Βασάρ (επιμ.), *Εβραϊκή ιστορία και μνήμη*. Αθήνα: Πόλις, σσ. 30-61.
- Σολομών, Ε. (2011). *Ιστορία, Μνήμη, Αναπαράσταση: Παρουσιάζοντας το Ολοκαύτωμα στα Εβραϊκά Μουσεία της Ελλάδας*. Στο: Γ. Αντωνίου κ.ά., *Το Ολοκαύτωμα στα Βαλκάνια*. Αθήνα: Επίκεντρο, σσ. 477-511.
- Τσιάρα, Σ. (2006). *Διαχείριση και αναπαράσταση της τραυματικής μνήμης: Μνημεία εβραϊκού ολοκαυτώματος*. Στο συλλογικό τόμο Χρυσάνθος Χρήστου – Αφιέρωμα. Θεσσαλονίκη: University Studio Press, σσ. 291-300.
- Benveniste, H. R. (2011). The Coming Out of Jewish History in Greece. *Usages publics du passé*, <http://usagespublicsdupasse.ehess.fr/index.php>.
- Young, J.E. (1993). *The Texture of Memory: Holocaust Memorials and Meaning*. New Haven, CT, and London: Yale University Press, σσ. 287-322.